

HAMNSKIFTAREN GEOGRAFISKA FOTNOTER

EPISOD 6. VÄSTMANLAND & NÄRKE "GRUVFRUNS SILVER"

INNEHÅLL OCH PLATSER I DETTA AVSNITT

1. PILEN I TRÄDET

Jim får gåtan i Tiomilaskogen i **Värmland**

2. RESAN MOT SILVERGRUVAN

Jim rider på en varg från **Värmland** till **Västmanland**.

3. GRUVAN OCH GRUVFRUN

Västmanland. Jim kommer fram till Sala Silvergruva och går ner i djupet. Jim träffar Gruvfrun som talar **västmanländska**.

4. PRÄSTENS STÖLD

Västmanland. Jim blir lurad i den öde silvergruvan

5. HÅLET OCH HOPPET GENOM TIDEN

Västmanland Jim hoppar från vår tid till 1600-talet (Stormaktstiden)

6. I EN ANNNAN TID Västmanland

Jim vaknar vid den levande Silvergruvan.

7. RESA MELLAN SALA OCH ÖREBRO Västmanland - Närke

Jim möter en räddande ängel som ger oss exempel på närkingska

8. AILA KOMMER TILLBAKA Närke

Jim smyger vid slottet i Örebro.

9. CLIFFHANGER Närke

Jim förvandlar sig till hasselmus och hoppar upp i prästens vagn. Jim lämnar Örebro och far mot Stockholm.

INTRO OCH RESUMÉ

Det här är sagan om Jim som kan förvandla sig till djur. För att rädda sin dödssjuka syster måste han följa med korpen Aila och tillsammans ska de hitta Den försvunna Trollboken. Precis när de hittar boken, hos vargarna i Värmland, är det någon som attackerar dem med pilbåge.

1. PILEN I TRÄDET

AILA

Jim, Jim! Är du träffad?

Pilen hade missat mig precis och istället satt sig i trädet alldeles intill mig. Det var en liten lapp fäst på pilskäftet.

AILA

Vad står det?

JIM

”Jag har viktig information om Trollboken. Möt mig i **gruvan**¹. Fråga efter Silvrets fru i Sala”

AILA

Jaså... Vi måste ta reda på vad det kan vara!

Jag förstod ingenting, men varghonan Ylva visste.

VARGHONANA

Silvrets fru i Sala? Det är säkert **Sala silvergruva**².

JIM

Och vem är frun då?

VARGHONAN

Gruvfrun.³ De säger att hon bor där långt ner i själva gruvan...

JIM

Men nu har vi ju Trollboken. Då kan vi ju bota Annemarie!

---

¹ **Gruvor** har en central roll, både här och i Sveriges historia. Gruvdriften och malmexport har länge varit en viktig del av Sveriges ekonomi.

² **Sala Silvergruva** är den i särklass största silverfyndigheten i Sverige. Var i drift sedan 1500-talet, kanske till och med ännu längre.

³ **Gruvfrun**, (Gruvrået, bergsrået) ett väsen i folktron som förekommer i gruvor och berg. Kan uppträda som trollkåring, fladdermus, gråskäggig gubbe men också elegant dam i dyr klänning.

AILA:

Vi behöver veta vad Gruvfrun vill, för då kan vi...
Kra kra

JIM

Kan vadå Aila?

AILA

Krraaaa... Hrmpf. Jag önskar jag kunde förklara.

Ailas ögon var extra blanka. Det verkade livsviktigt att träffa den där Gruvfrun.

VARGHANEN

Vi kan visa er vägen till Sala. Jim! Hoppa på!

3. RESAN MOT SILVERGRUVAN - FRÅN TIOMILASKOGEN TILL SALA.

Jag red på den största Vargen, Ulf, ut ur Värmland och in i **Västmanland**⁴, landskapet som ligger **öster om Värmland**⁵. Jag hade ingen aning om vad Gruvfrun ville men kände mig stolt över att ha hittat Trollboken. Vargens mjuka päls var varm, och det var som om jag flög över stock och sten.

3. UTANFÖR GRUVAN

Många timmar senare, var vi framme i Västmanland. **Sala Silvergruva var inte längre i bruk utan ett turistmål**⁶. Men nu var det natt och öde.

JIM

Ska vi gå in?

VARGHONA

(SFX Varggnäll) Vi hade gärna, men vi måste... Hrmpf. Vi måste...

VARGHANE

Måste springa vidare helt enkelt!

JIM

Men? Hallå? Ska ni bara sticka nu? (ropar)

Vargarna svarade inte, de vände och försvann.

---

⁴ Landskap - **Västmanland** introduceras

⁵ **Position** - var är vi på resan?

⁶ Den sista gruvan i Sala silvergruva, Bronäsgruvan, stängdes **1962**. Totalt utvanns mer än **450 ton silver** från gruvan. Idag ligger där ett museum.

JIM

Varför stack dom bara?

AILA

De där tål inte silver.

JIM

Va? Varför inte det?

AILA

Dom är inga riktiga vargar. De är **varulvar**⁷.

JIM

Varulvar?

AILA

Jojo. Men nu ska vi gå ner i gruvan, kom!

SCEN 3 GRUVFRU I SALA SILVERGRUVA 1:30

Vi gick fram till en av gruvans ingångar. Det var ett hus och inne i huset fanns ett gruvhål med en trappa, rakt ner i hålet.

AILA

Hallå (eko)!! **Vissa hål är 300 meter djupa**⁸. Se upp så att du inte snubblar i trappan.

Vi följde Trappan nerför hålet...

AILA

Gruvfrun!

JIM

Ska du verkligen skrika så där?

AILA

Jag känner på mig att det är viktigt.

Vi kom in i en stor sal, som en egen våning i gruvan.

AILA

Det verkar vara något sorts rum här. Hallå?!

---

⁷ **Varulvar** är vanliga i mytologi världen över. I Norden är varulven dömd att "springa tasse", alltså att gå på fyra ben. Ingen halv-varg, halv-människa således. Detta kallas "**varghamn**". Det fanns även "**björnhamn**", därav uttrycket "**hamnskiftare**" som är ett nyare begrepp (jfr engelskans **shapeshifter**).

⁸ Gruvan har en **sammanlagd längd** av 20 km

Här fanns tunnlar och gångar lite överallt som människor grävt ut för flera hundra år sen. Det var mörkt och svårt att se.

JIM

Kan vi inte gå upp igen?

AILA

Gå upp? Vi behöver veta vad Gruvfrun vill berätta.

GRUVFRUN

Är det mig ni letar efter, eller?⁹

JIM

Whaaaaa!!!!

I ljuset av en fackla stod en kvinna framför oss. **Hon hade lång svart klänning och håret var gömt under liten mössa.**¹⁰

GRUVFRUN

Ni ville veta mer om Trollboken inte sant?

AILA

Ja, precis...

GRUVFRUN

Ha, Ja, ni har kommit rätt... Eh. Jag ska alldeles strax berätta för er, jag ska bara...

Det var något som inte stämde här. Jag kände igen henne...

GRUVFRUN

Jag visa er, vänta lite bara...

Gruvfrun vände sig om och sträckte sig efter något. Då såg jag ett ärr, ett ärr på hennes hals.

SVANEN

Akta dig för kragen och ärret på halsen...

---

⁹ Exempel på västmanländska

¹⁰ Den kändaste skrönan om **gruvfrun** handlar om upptäckten av Sala silvergruva. Gruvfrun i en annan silvergruva lär ha lockat männen att söka sig bort från den egna gruvan för att finna mer silver annorstädes. "Mina systrar är rikare än jag", hävdade hon, och gruvarbetarna bestämde sig för att undersöka om så var fallet. Alltså lämnade de gruvan och sökte efter rikedomar hos gruvfruarna Vira, Lura och Kulla, tills de slutligen hittade silverfyndigheterna hos systemen Sala. (Dick Harrysson, 2014)

Svanen hade varnat mig för ärret. Gruvfrun snurrade runt, och i händerna höll hon ett stort nät.

GRUVFRUN

Så varsågod. HÄR HAR NI!! (Skriker)

Hon kastade nätet över oss.

GRUVFRUN

SKRATT

Jag föll omkull och trasslade in mig i både nätet och Aila. Från marken såg jag hur Gruvfrun drog av sig ansiktet. Det var ingen kvinna, utan en man. En man jag träffat tidigare...

PRÄSTEN (flashback)

"Ser du gosse, vad som står här i pelaren?"

Prästen i Linköpings domkyrka!

PRÄSTEN

Väl jobbat för en pojke och en kråka! Nu är boken äntligen min. Hehehe.

JIM

Rör inte boken! Jag måste ha den för att rädda min syster! Ge mig den!

PRÄSTEN

HaHahaha! Ja, om nu bara uslingen till Kung kan möta mig i Örebro. Då kommer allting gå som smort. Tack för hjälpen.

Prästen tog ett steg till vänster.

PRÄSTEN

Adjö.

Och så var han spårlöst försvunnen. Aila och jag lyckades till slut komma loss från nätet. Vi såg ett djupt hål.

JIM

Han måste hoppat ner där!

AILA

Ja, kom!

Jag var nu helt ensam i en gruva, utan vare sig Trollbok, Aila eller botemedel.

JIM

Det är inte sant...

HÅLET OCH HOPPET GENOM TIDEN 0:40

Jag tittade ner i hålet.

JIM

Aila! Är du där? (kraftigt eko) Suck.

Jag tänkte på familjen där hemma. Hur glada de skulle bli när Annemarie blev frisk.

JIM

Okej. För din skull Annemarie. På tre. Ett, två...

JIM

Tre!!!

6. UTANFÖR GRUVAN I EN ANNAN TID

När jag vaknade låg jag på marken. Helt oskadd. Solen lyste starkt i ögonen. Jag visste inte var jag var.

MÄNNISKOR

Spridda rop och instruktioner

Runtomkring mig skyndade smutsiga människor, hästar och vagnar. Det skyfflades och grävdes och överallt blänkte det av silver¹¹. Jag var utanför Sala Silvergruva. Människorna hade konstiga kläder. En av dem kom fram till mig. En stor man som höll en piska i handen.

FÖRMAN

Ligg inte här och lata dig! Ner i gruvan och arbeta!

JIM

Hö? Va? Nej, jag ska inte jobba i någon gruva.

SFX PISKRAPP!

MANNEN

NER I GRUVAN SA JAG!

Jag rusade därifrån så fort jag bara kunde.

---

¹¹ Jim har rest till någon gång på 1600-talet, stormaktstiden i Sverige. **Gruvan** grundades under 1500-talet (eller ännu tidigare). **Sala** fick **stadsprivilegier** av Gustav II Adolf år 1624. På 1500-talet exploaterades de södra delarna av det drygt 700 meter långa och 200 meter breda gruvområdet. Denna brytning i framför allt Herr Stens Botten utgjorde grunden för **gruvans glansperiod** på 1530- och 40-talen.

MAN

EFTER HONOM! (piskrapp)

I farten höll jag på och krocka med en vagn som drogs av två hästar...

SFX HÄSTGNÄGG OCH FNYS VAGN-SKRAMMEL

KVINNA

Se vart du går gosse!¹²

JIM

Aaah! Hjälp!

Det satt en kvinna i vagnen och jag sprang fram till henne...

JIM

Hjälp mig, snälla, snälla!

Männen som jagat mig var i fatt mig.

MAN

Kom nu, annars blir det hundra rapp med piskan!

KVINNAN

Så här är det. Han ska ingenstans. Han ska med mig.

MAN

Jaså?

KVINNA

Ja, han ska hjälpa mig att bära tunnorna på vagnen, Vad tror ni? Se så, hoppa på då Gosse! Kom, hopp upp!

KVINNA

Smackar med läpparna

SFX MÄN SKRATTAR, HÄSTLJUD. VAGN RULLAR

SCEN IV. RESA I EN ANNAN TID 1.00

Musik Hästklapper.

Vi lämnade Sala silvergruva bakom oss.

---

¹² Dialekt - exempel på närkingska

KVINNA

Vem är du och varför har du så konstiga kläder på dig? Vad är detta?

JIM

Jag tycker du har konstiga kläder.

KVINNA

Jaha, det säger du.

JIM

Tack i varje fall, för att du hjälpte mig.

KVINNA

Ja, det var så lite så. Du är ju min bärhjälp.

JIM

Var ska vi åka någonstans?

KVINNA

Jag ska till Örebro¹³.

Örebro? Hade inte prästen sagt något om Örebro?

KVINNA

Eller, rättare sagt, silvret ska dit. Jag kör bara kärran. Fram och tillbaka mellan Västmanland och Närke¹⁴, dagarna i ända. Sånt är livet.

Vi fortsatte framåt längs grusvägen. Det var varmt ute och ingenstans såg jag bilar eller riktiga vägar. Men hästar fanns överallt¹⁵.

JIM

Varför kör du inte med lastbil istället?

KVINNA

Vad sa du, la-astbil? Men gud vad du pratar konstigt lilla pojke.

Jag var trött efter allt som hänt och slumrade till på vagnen. Kvinnan väckte mig när vi närmade oss Örebro

KVINNA

Vakna, du, vakna.

---

¹³ Tätorter - Örebro introduceras, Närkes största tätort och Sveriges 7:e tätort (31 dec 2017)

¹⁴ Navigering - Var är Jim någonstans?

¹⁵ Hur såg vägarna ut på 1600-talet?

Vi hade kommit in i Örebro, största staden i landskapet **Närke**¹⁶. Det såg ut som en gammal film. Var det någon maskerad kanske? Det flöt en å genom staden, och mitt i ån på en ö, låg ett **stort grått slott**¹⁷.

KVINNA

Där, titta, vid slottet! Där ska vi lasta av.

SFX KRA KRA

Tunnorna var plågsamt tunga och när jag äntligen var klar såg jag en välbekant skugga i himlen.

JIM

Jag måste gå nu!

KVINNA

Jaha!? Ja men tack för hjälpen.

JIM

Varsågod!

KVINNA

(Smackar med läpparna) Tjo!

Kvinnan försvann och Aila landade på min axel. (saknas)

AILA

Jim, Jim, jag har hittat prästen!

JIM

Aila, vänta, var är vi?! Varför är det så konstigt här?

AILA

Jim. Hålet i gruvan var en tidsportal. Vi hoppade ner i hålet och reste nästan 400 år tillbaka

JIM

Va, vad snackar du om?

AILA

Vi har kommit till en annan tid. Hit till 1600-talet.

---

¹⁶ Landskap - **Närke** introduceras

¹⁷ Hur gammalt **Örebro slott** är vet ingen. Säkert vet man att en större borganläggning kom till i mitten av 1300-talet, troligen uppförd av kung Magnus Eriksson. 1529 års kyrkomöte i Örebro betecknas som en milstolpe på vägen mot ett protestantiskt Sverige

JIM

Oj, shit.

AILA

Ja, precis, Jim. Men det är bråttom nu. Vi måste ha trollboken och Prästen är inne i slottet.

Slottet var skyddat av stora män med vassa vapen

JIM

Jag kanske kan ta mig in på nått sätt?

AILA

Jag vet inte om det är säkert Jim.

Vi stod en lång stund och funderade på hur vi skulle ta oss in i Slottet. Då öppnades plötsligt en port i Slottsmuren.

SFX Rosslar kedja stor fet port

PRÄSTEN

FÖRDÖMT! NÄR RESTE KUNGEN DÅ?

ANNAN MAN

Han reste i morse, Det var något i **Stockholm**¹⁸ som var brådskande.

AILA (viskar)

Ser du Jim, det är prästuslingen!

Ut ur slottet rusade prästen och en annan man småsprang efter honom.

PRÄSTEN

NÄR RESTE KUNGEN FRÅGADE JAG?!!

PRÄSTEN

Om Kungen är i Stockholm måste jag åka dit nu för Guds skull. Hämta en droska, genast!

AILA

(viskar) Hörde du? Stockholm.

ANNAN MAN

Självklart, förlåt Fader Aftonstierna, jag trodde att du visste.

---

¹⁸ Tätort - **Stockholm**, Sveriges största tätort introduceras

Efter en stund kom en vagn som glänste i svart och silver.

JIM

Vad ska vi göra?

Aila tittade sig omkring.

AILA

Bakom dig Jim. Bakom dig.

Jag vände runt och såg en liten mus med stor luden svans som tittade på oss. Det var en **Hasselmus**¹⁹.

AILA

Skynda, förvandla dig! Hamnskifta!

SFX HAMNSKIFTARLJUDET

Jag förvandlade mig till Hasselmusen.

AILA

Spring in i Prästens vagn!

Jag kilade fram längs den smutsiga vägen och tog några skutt så var jag uppe på Prästens droska. Kusken smackade med läpparna och hästarna satte av i trav mot 1600-talets Stockholm, **huvudstaden**²⁰ i kungariket Sverige.

---

¹⁹ **Hasselmusen** är Närkes landskapsdjur

²⁰ Tack vare det strategiska läget vid **Mälarens** inlopp har Stockholm sedan början av 1300-talet varit den största och mäktigaste staden i Sverige. Kungar har bott där från och till sedan 1400-talet.